

A 200 éves Magyar Természettudományi Múzeum Állattára

KORSÓS ZOLTÁN

Magyar Természettudományi Múzeum Állattára, H–1088 Budapest, Baross u. 13.
E-mail: korsos@zoo.zoo.nhmus.hu

Talán nem véletlen, hogy az Állattani Közlemények 100 éves évfordulója egybeesik a Magyar Természettudományi Múzeum 200 éves fennállásával. 1902-ben, abban az évben, amikor a folyóiratot útjára indították, érte el az akkor még a Nemzeti Múzeum keretei közé tartozó Állattár az egymilliós példányszámot (HORVÁTH 1902). Az Állattani Közlemények beköszöntőjét MÉHELY LAJOS írta, aki az Állattár igazgatója is volt 1912–1915 között. Ha végigtekintünk a 100 év kötetain és fajsúlyos cikkanyagán, a főszerkesztők (SZILÁDY ZOLTÁN és ANDRÁSSY ISTVÁN kivételével) mind hosszabb-rövidebb ideig az Állattár munkatársai voltak, és a szerzők többsége is értelemszerűen a hazai zoológia fellegvárában dolgozó közlők közül került ki. Az Állattani Közlemények és az Állattár szoros összefonódását ünnepi kötetünk más cikkeiből is (BAKONYI 2002, VÁSÁRHELYI 2002) kiolvashatjuk; ezért talán nem tűnik túl merész elkalandozásnak, ha a folyóirat 100. születésnapja ürügyén a 200-ik évét ugyanekkor ünneplő Magyar Természettudományi Múzeummal csaknem egyidős Állattár történetét is áttekintjük.

Az első állattani anyag 1811-ben a Nemzeti Múzeumhoz tartozó természetiek tárában özvegy JORDÁN ANNA adománya volt (lepkék, csigák, egyebek) Nagyszombatról. A gyarapodó állattani anyag mellé 1814-ben már külön gyűjteménykezelőt alkalmaztak („Curator Camerae Zoologicae”) JÁNY PÁL JÁNOS személyében. Ő az 1834-ben bekövetkező haláláig tevékenykedett az intézményben. Sajnos életéről pontos adatok, így arcképe sem maradt ránk. Preparátori munkája mellé már 1822-ben a múzeumhoz került FRIVALDSZKY IMRE, majd később (1834-ben) PETÉNYI SALAMON JÁNOS, akik között a gyűjtemények gondozása a gerinctelen állatok (főként rovarok, FRIVALDSZKY) és a gerincesek (PETÉNYI) tekintetében oszlott meg (1. ábra). Mindketten aktívan részt vettek koruk nemzetközi tudományos életében; kapcsolataik révén olyan neves és gazdag gyűjtemények kerültek a múzeum birtokába, mint OCHSENHEIMER és TREITSCHKE lepke-, vagy DAHL bogárgyűjteményei. Megmaradt részeik mind a mai napig az Állattár legértékesebb anyagait képezik.

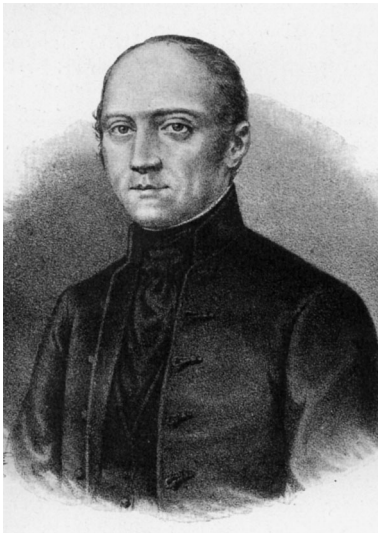
Az önálló szervezeti formában ekkor még nem létező állattár eleinte a mai Egyetem utcai Papnövelde épületében (1810–813), majd a Nemzeti Múzeum akkor még üres telkén lévő raktárakban (1813–1838), a nagy pesti árvíz elől kimenekítve a Ludovika katonai akadémia épületében (1838–1846), végül pedig az 1846-ban mai helyén átadott, JÓZSEF nádor támogatásával, POLLACK MIHÁLY által tervezett, újonnan épített Nemzeti Múzeumban kapott helyet. 1849-ben összesen 3 500 gerinces és több mint 32 000 gerinctelen állatpéldányból állt a gyűjtemény; ez a múzeum nyolc termében, egy kicsivel több, mint 1 000 négyzetméteren helyezkedett el. A kor szokásainak megfelelően a kiállítás és a tudományos gyűjtemény még nem különült el egymástól. 1852-től 1895-ig FRIVALDSZKY JÁNOS (FRIVALDSZKY IMRE távoli

1. ábra. Az Állattár vezetői (1870-től önálló igazgatói) időrendben. A név után zárójelben a születési és halálozási évszám; a kettőspont után pedig az igazgatói (FRIVALDSZKY IMRE és PETÉNYI esetében állattári munkatársi) beosztás időszaka. Az idézet (évszámmal) egy-egy, a szóban forgó tudósra jellemző közlemény címe vagy korabeli, illetve utókori minősítés; utána hivatkozás a részletes életrajzra.

Figure 1. Directors of the Department of Zoology, in order of time. Name, year of birth and death in brackets, period of employment (i.e. directorship, after 1870), a sentence or quotation characteristic for the person, and biographical reference.

FRIVALDSZKY IMRE (1799–1870): 1822–1851
„Jellemző adatok Magyarország faunájához”, 1865
ENDRÓDI (1971)

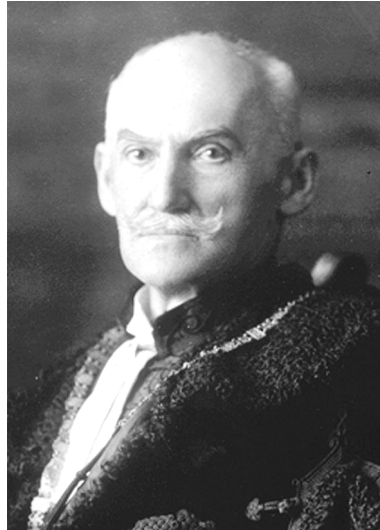
PETÉNYI SALAMON JÁNOS (1799–1855): 1851–1852
„A gyűjtőkről és gyűjteményekről”, 1863
KUBINYI (1864), MÉSZÁROS (2000)

FRIVALDSZKY JÁNOS (1822–1895): 1852–1895
„Az önálló Állattár első igazgatója”, 1870
HORVÁTH (1897)

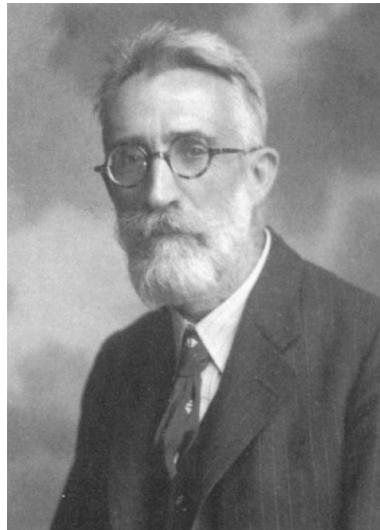
HORVÁTH GÉZA (1847–1937): 1896–1923
„*Pater viticulturae novae Hungariae*”, 1927
CSIKI (1944)

MÉHELY LAJOS (1862–1953): 1912–1915
„*A magyar fauna egy új mérges kígyója*”, 1894
BOROS & DELY (1967), DELY 1967)

CSIKI ERNŐ (1875–1954): 1924–1933
„*Die Käferfauna des Karpaten-Beckens*”, 1946
SZÉKESY (1954)

ifj. ENTZ GÉZA (1875–1943): 1933
„*A Balaton élete*”, 1939
LUKÁCS (1976)

PONGRÁCZ SÁNDOR (1887–1945): 1934–1941
„...egy telitalálatban kiegyeznék”, 1945
BOROS (1957a)

ÉHIK GYULA (1891–1965): 1942–1945
„a magyar sakál, a valódi nádifarkas”, 1937
ANGHI (1966)

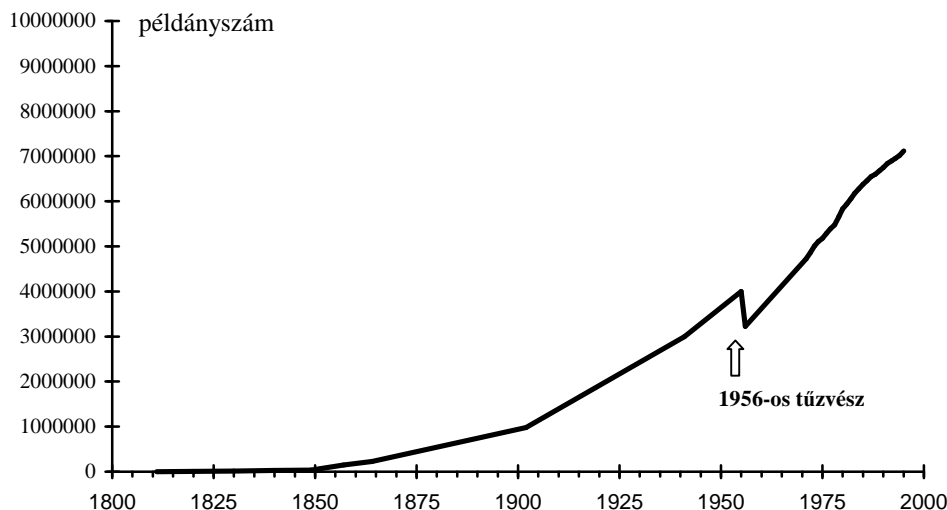

SZÉKESSY VILMOS (1907–1970): 1945–1960
„Bátorlíget élővilága”, 1953
(KASZAB 1971)

KASZAB ZOLTÁN (1915–1986): 1961–1970
„A bogarász, aki megoldoztatta a világot”
MATSKÁSI, KASZAB-VESZPRÉMY & MERKL (1987)

rokona) volt az állattani gyűjtemények gondozója, s az ő munkásságának eredményeképpen 1902-re, a Nemzeti Múzeum 100 éves évfordulójára az összpéldányszám már meghaladta az egymilliót (HORVÁTH 1902)! Ő lett az 1870-ben, PULSZKY FERENC, a Nemzeti Múzeum főigazgatója kezdeményezésére önállóvá vált állattári osztály első igazgatója. Két munkatársa MOCSÁRY SÁNDOR és KÁROLI JÁNOS volt. A gerinces állatgyűjtemény mintegy 68 ezer, a rovarok több mint 900 ezer példányt számláltak (DADAY 1888, FRIVALDSZKY 1888). Ekkor különültek el a többi „természeti táruk” is: a növénytár, és az ásvány- és őslénytár.

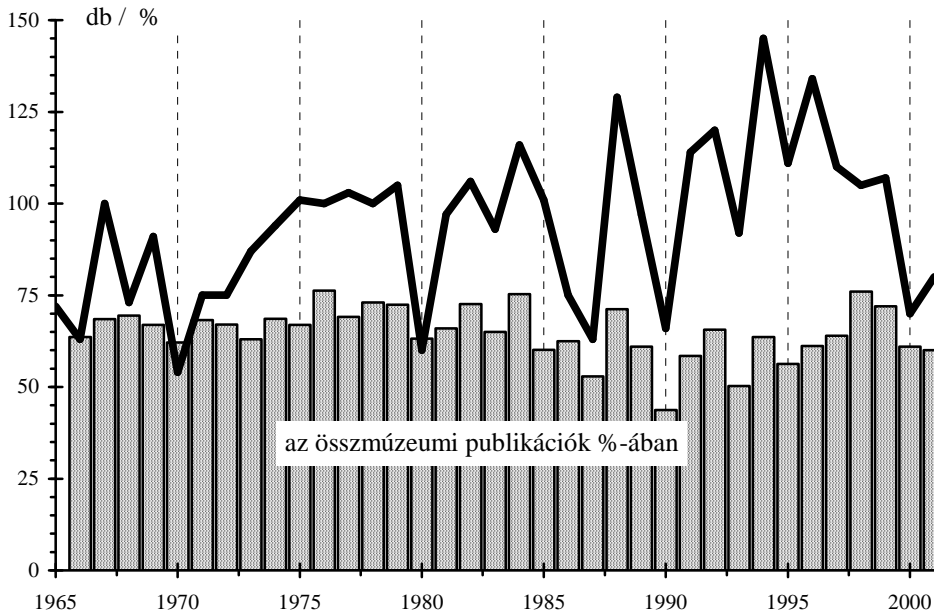

2. ábra. Az Állattár gyűjteményeinek példányszám-növekedése 1811-től napjainkig.
Figure 2. Number of specimens housed in the Department of Zoology, from 1811 to present day.

Az állattani anyag egyre gyorsuló gyarapodásába (2. ábra) természetesen olyan jelentős szerzemények is beszámítottak, mint a királyi magyar Természettudományi Társulat teljes gyűjteményének átvétele 1856-ban, de a növekedés legfőképpen egy kicsit később, a kiegyezés utáni Magyarország a nyugodt légkörében dolgozó olyan világhírű zoológusoknak köszönhető, mint – a teljesség igénye nélkül – HORVÁTH GÉZA, MOCSÁRY SÁNDOR, KERTÉSZ KÁLMÁN, MÉHELY LAJOS, BÍRÓ LAJOS és sokan mások. Szellemi utódaik, ma élő zoológusaink évente jelentős mennyiségű tudományos közleménnyel járulnak hozzá a világ állatvilágának megismeréséhez (3. ábra).

A rohamosan terjeszkedő állattári gyűjtemények gyorsan kinőtték a nekik szánt nyolc, majd később tíz termet; s amikor a millennium (1896) tájékán sorra új épületeket teremtő, nagyszabású elhelyezési munkákból a természettudomány kimaradt, az Állattárat 1926-ban először a Szentkirályi utca 7-be, majd 1928-ban – azóta is „ideiglenes jelleggel” – a Baross utca 13-ba (mai helyére) költöztették. A kiállítások továbbra is (egészen 1996-ig) a Nemzeti Múzeum épületében maradtak. Konceptiójuk az idők során lényegesen megváltozott: míg eleinte, ahogy említettük, a kiállítások és a gyűjtemények nem váltak el egymástól, részben a gyarapodás, részben a közönség megváltozott, didaktikai igénye különálló, főként ismer-

retterjesztő bemutatók fejlesztését követelte. Jelenleg általánosan elfogadott természettudományi múzeumi törvényszerűség, hogy a bemutatott anyag a háttérben meghúzódó, a nagyközönség elől elzárt gyűjteményekben felhalmozott, hatalmas érték 10 százalékát sem éri el.

3. ábra. Az Állattár megjelent tudományos közleményei (abszolút értékben és az összmúzeumi publikációk százalékában) 1965-től napjainkig.

Figure 3. Scientific publications of the Department of Zoology (exact numbers, and relative percentage of total museum publications), from 1965 to present day.

1927-ben Budapesten rendezték a X. Nemzetközi Zoológiai Kongresszust; elnöke HORVÁTH GÉZA volt, akinek neve így a világon minden zoológus számára ismerős lett. 1933-ban megalakult az Országos Természettudományi Múzeum, amely azonban szervezeti önállóságát csak az 1949-es múzeumi törvénnyel nyeri el. Ez a törvény mondta ki először, hogy „nemzeti múzeumnak”, azaz nemzeti kincsünk részének kell tekinteni a természettudományi múzeumot is. Már ekkor kimondtuk, hogy az Állattár képviseli a „nemzeti állatgyűjteményt” (DUDICH 1939), amely azonban ma is csak ritkán kapja meg az őt megillető tudományos és anyagi megbecsülést. Pedig 1941-ben csak a rovargyűjtemények egyedszáma már mintegy 2–3 millióra volt tehető (PONGRÁCZ 1942)! A II. világháború szerencsére nem tett sok kárt az Állattárban, alig 11 évvel a befejezése után azonban történetének legnagyobb vesztesége érte nemzeti kincsünket: 1956. november 5-én orosz gyújtóbomba esett a Baross utcai épület legfelső emeletére, s a keletkezett tűzben megsemmisült 36 000 madár és 22 000 tojás, 40 000 kételtű és hulló (4. ábra), 13 000 hal, 500 000 puhatestű, 200 000 légy, 60 000 szitakötő és recésszárnyú, valamint a gyűjteményekhez tartozó 100 000 szak-

könyv és különnyomat (BOROS 1957b). Néhány nappal ezt megelőzően (október 24-én) a Nemzeti Múzeumot is belövés érte: elpusztult a KITTENBERGER KÁLMÁN, SZÉCHENYI ZSIGMOND és mások gyűjtéseiből felállított, Európa-hírű Afrika-kiállítás (valamint az Ásványtár és az Őslénytár jelentős része).

4. ábra. Az 1956-ban leégett herpetológiai gyűjtemény maradványai, közvetlenül a tűzvész után.

Figure 4. Remains of the Herpetological Collections, burnt down in 1956.

A tragédiát nemzeti (5–6. ábra) és nemzetközi összefogás követte: a múzeum jelentős adományokkal gyarapodott, és az országon belül is hatalmas erővel indultak meg a hiánypótló – de egyben új felfedezéseket is hozó – gyűjtések. 1958-ban újtára indult a „Magyarország Állatvilága” (Fauna Hungariae) című akadémiai könyvsorozat, amelynek szinte összes szerzője az Állattár munkatársa volt, s bár mind a mai napig nem fejeződött be, eddig több mint 180 füzet tízezret meghaladó nyomtatott oldalon próbálja meg hazánk (és a Kárpát-medence) teljes állatvilágát határozókulcsok segítségével összefoglalni. A monumentális célkitűzést más, szinte egyedülálló munkák követték: 1979-ben elkezdődött a Nemzeti Parkok teljes állatvilágát fajkatalógusok formájában feldolgozó könyvsorozat. Közülük eddig a Hortobágy, a Kiskunság, a Bükk és az Aggtelek kötetek jelentek meg, a Hanság faunáját ismertető könyv most van megjelenés alatt.

Bár Magyarország állatvilágának kutatása még mindig sok felfedezni valót rejt magában (évente több tucat ún. „faunára új”, de jó néhány tudományra új állatfaj is kerül elő manapság hazánkból – természetesen főként a gerinctelen állatok köréből), azért az nyilvánvaló, hogy a „száraz”, kitömött, preparált, „halott” múzeumi gyűjtemények kora leáldozóban van.

5–6. ábra. Az 1956-ban leégett és két év alatt helyreállított Baross utcai állattári épület belső, udvar felőli nézete: a három emelet egy újabb negyedikkel egészült ki.

Figures 5–6. Building of the Department of Zoology after the fire in 1956, and two years later in its renovated stage: a fourth floor has been added (views from the yard).

A világon az elmúlt évtizedekben az összes nagy természettudományi múzeum „profilváltáson” esett át; ma már nem annyira az állatok minden példányának begyűjtésére és konzerválására fektetik a hangsúlyt, hanem részben a terepi vizsgálatok értékeire, részben pedig a már felhalmozott, hatalmas ismeretanyagot hordozó és sok esetben megismételhetetlen állapotot tükröző gyűjtemények feldolgozására, a bennük rejlő tudásanyag kibontására. Ebben a tekintetben az Állattár korántsem elhanyagolható szerepet tölt be a világon. Bogárgyűjteményünk – a korábban ezt fő hivatásként művelő főigazgatók jóvoltából – az öt legnagyobb között van a világon (a gyászbogarak – Tenebrionidae család tekintetében a legteljesebb); az itt őrzött több mint 7 millió példány (csak a bogaraktól 3 millió van szekrényeinkben!) Európában szintén talán az ötödik legjelentősebb állatgyűjtemény (London, Párizs, Szentpétervár és Berlin után) (2. ábra). Gyűjteményeink „élők”: a nemzetközi kutatásokban folyamatosan részt vesznek, a példányokat rendszeresen kikölcsönzik, megvizsgálják, látogatják a külföldiek (évente mintegy 200 csomagot küldünk ki tudományos kérésre!). Földrajzi tekintetben az Állattár legértékesebb anyagai Kelet- és Közép-Ázsiából (Mongóliából, Koreából, Vietnamból, a Himalája országaiból), Délkelet-Ázsiából és Ausztráliából, Kelet-Afrikából, valamint Közép-Amerikából származnak; természetesen ezeket megelőzően a

Kárpát-medence és Közép-Kelet-Európa vonatkozásában a legteljesebbek a gyűjteményeink (MAHUNKA 1996, VÁSÁRHELYI 1994). Joggal elmondhatjuk, hogy ezeknek a régióknak az állattani kutatása nem végezhető a budapesti anyagok tanulmányozása nélkül.

A Nemzeti Parkok és egyéb védett területek faunafeltárásán túlmenően Magyarországon hosszú évek óta végez az Állattár ökológiai jellegű kutatómunkát a Szigetközben, a Nemzeti Biodiverzitás-monitorozó Programban, és jó néhány védett vagy fokozottan védett állatfaj természetvédelmét elősegítő programban. Az Állattárhoz tartozik két akadémiai kutatócsoport is (Állatökológiai és Talajzoológiai), akik tovább színesítik a most már nem kizárólag a gyűjteményekre alapozó vizsgálatokat. Terveink között szerepel egy Molekuláris Genetikai és egy Földrajzi Információs Kutatócsoport felállítása is.

Irodalom

- ANGHI Cs. (1966): Megemlékezés Dr. Éhik Gyuláról (1891–1965). – *Állatt. Közlem.*, 53(1–4): 3–5.
- BAKONYI G. (2002): Újabb 100 év elé. – *Állatt. Közlem.*, 87: 3–6.
- BOROS I. (1957a): Megemlékezés Pongrácz Sándorról. – *Állatt. Közlem.*, 46(1–2): 3–8.
- BOROS I. (1957b): The tragedy of the Hungarian Natural History Museum. – *Annls hist.-nat. Mus. natn. hung.*, 8: 491–505.
- BOROS I. & DELY O. GY. (1967): Einige Vertreter der ungarischen Zoologie an der Wende des 19–20. Jahrhunderts und die wissenschaftshistorische Bedeutung ihrer Tätigkeit I. Ludwig Méhely (1862–1952). – *Vertebrata hung.*, 9(1–2): 65–165.
- DADAY J. (1888): A Magyar Nemzeti Múzeum Állattára. II. Alsóbbrendű gerincztelen állatok. – *Magyar Salon*, 8: 493–496.
- DELY O. GY. (1967): Die wissenschaftliche und literarische Tätigkeit von Ludwig Méhely auf dem Gebiete der Zoologie. – *Vertebrata hung.*, 9(1–2): 21–64.
- DUDICH E. (1939): Az új Állattár. – *Magyar Szemle*, 1939. jún., 5 pp.
- ENDRŐDI S. (1971): Megemlékezés Frivaldszky Imréről halálának 100. évfordulóján. – *Állatt. Közlem.*, 58: 3–5.
- FRIVALDSZKY I. (1888): A Magyar Nemzeti Múzeum Állattára. I. Emlősök, madarak, csuszók, halak, rovarok, lepkék. – *Magyar Salon*, 8: 488–493.
- HORVÁTH G. (1897): Frivaldszky János. Életrajzi vázlat. – *Természetr. Füzet.*, 20(1–2):
- HORVÁTH G. (1902): A Magyar Nemzeti Múzeum Állattára. I. Az állattár története. – Budapest, 13 pp.
- KASZAB Z. (1971): Megemlékezés Dr. Székessy Vilmosról (1907–1970). – *Folia ent. hung.*, 24(1): 5–13.
- KUBINYI F. (1864): Petényi Salamon János életrajza. – MTA, Budapest, 33 pp.
- LUKÁCS D. (1976): Ifj. Entz Géza születésének 100. évfordulója. – *Állatt. Közlem.*, 63: 3–14.
- MAHUNKA S. (1996): Expedíciók, gyűjtőutak és a Magyar Természettudományi Múzeum. – *Magyar Múzeumok*, 2(4): 19–21.
- MATSKÁSI I., KASZAB-VEZSPRÉMY M. & MERKL O. (1987): In memoriam Dr. Zoltán Kaszab – *Annls. hist.-nat. Mus. natn. hung.*, 79: 5–36.
- MÉSZÁROS F. (szerk.) (2000): Petényi S. János emlékezete születésének 200. évfordulóján. – M. Tud. tört. Int. & MTM, Piliscsaba & Budapest, 179 pp.
- PONGRÁCS S. (1942): Vezető az Állattárban. – 2. kiadás, Pátria, Budapest, 171 pp.
- SZÉKESSY V. (1954): Csiki Ernő. – *Rovart. Közlem.*, 7(1): 3–20.
- VÁSÁRHELYI T. (1994): 100 év magyar zoológiai expedíciói. – *Állatt. Közlem.*, 78. Suppl.: 23–30.
- VÁSÁRHELYI T. (2002): Két jubiláns – a 200 éves Magyar Természettudományi Múzeum és a 100 éves Állattani Közlemények. – *Állatt. Közlem.*, 87: 9–20.

A short history of the Department of Zoology,
belonging to the 200 years old Hungarian Natural History Museum

ZOLTÁN KORSÓS

The Department of Zoology, the largest zoological research institute and public collection in Hungary was established almost at the same time when the roots of the Hungarian Natural History Museum goes back into the past. The Museum itself, at that time in the frame of the Hungarian National Museum was founded in 1802, and the first zoological specimens were donated in 1811 by Anna Jordán from Nagyszombat. The Department became separated from the other natural history cabinets in 1870, the first director being entomologist János Frivaldszky. In 1902 the number of preserved specimens already exceeded one million; and it was not a much later – in 1928 – that the Department of Zoology had (temporarily!) to move to its present building at Baross street 13, Budapest. In 1956 the Department (and the whole Museum) suffered its greatest loss during its history; in a fire following a Russian shell which hit the museum building during the October revolution, almost one million specimens became destroyed, including irreplaceable type material and an important library. Nowadays, the Department is considered as perhaps the fifth largest zoological collection in Europe (after London, Paris, Saint-Peterburg, and Berlin), and houses altogether about 7 million specimens, the most important one being the dark beetle (family Tenebrionidae) collection.

The periodical *Állattani Közlemények* (Zoological Communications) was launched in 1902; at that time the Museum was already 100 years old, and the Department of Zoology just faced to its „Golden Age” with the increasing activity of world-famous scientists like GÉZA HORVÁTH, SÁNDOR MOCSÁRY, KÁLMÁN KERTÉSZ, LAJOS MÉHELY, LAJOS BÍRÓ, just to name a few. The periodical has always been in a close relationship with the Department, its first editor-in-chief (LAJOS MÉHELY) was a prominent zoologist in the Museum, and directed the Department between 1912–1915. Later on, all the editors (with the exception of two: ZOLTÁN SZILÁDY and ISTVÁN ANDRÁSSY) were at the same time museologists; and the authors of the articles were also largely provided by the staff of the Department of Zoology. There is, perhaps, nothing to wonder about this: in a country sized like Hungary to successfully cultivate zoology needs the support of the same personalities from the whole society.